

НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ –
ОТ ВОЛЯ ЗА КУЛТУРА КЪМ ВОЛЯ
ЗА ЖИВОТ

Росен Рачев*

NIKOLAI BERDYAEV – FROM WILL
TO CULTURE TOWARDS WILL TO LIVE

DOI: 10.54664/BEZS5610

Rosen Rachev

Abstract: Nikolai Berdyaev was a philosopher who treated the “objectivity of creative work” with disparagement. This article focuses on his attitude to culture as a “mediocre”, “intermediary” affair, and as something unworthy of particular attention respectively. Berdyaev describes the Russian people as always discontented with culture exactly because of its “mediocrity”. The author points out the duality between lived reality and culture as inalienably inherent to Russian spirituality informing great creative works, which, however, are not culture, insofar as they are aiming at the religious transformation of life.

Keywords: Berdyaev, culture, civilization, the religious transformation of life.

В края на книгата си „Смисълът на историята“ Николай Бердяев включва като приложение написаната през 1922 г. статия „Воля за живот и воля за култура“. Самият автор я определя като твърде съществена в разбирането на неговата философско-историческа концепция. Темата за взаимоотношението между култура и цивилизация е тема за съдбата на човека. С този факт рус-

---

* Росен Рачев – доцент, доктор, катедра „Философски науки“, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: r.rachev@ts.uni-vt.bg

кийт мислител обяснява изключителния успех на книгата на О. Шпенглер „Залезът на Запада“ – човек се вълнува най-много от това, което му предстои, което му е отредено. Една от основните тези на немския историософ е, че цивилизацията е съдба на всяка култура, което означава, че във всяка култура след появата ѝ, разцвета, усложняването, започва постепенно изчерпване на творческите сили, постепенно угасване и упадък на духа. Превърналата се в цивилизация култура върви към своята неизбежна смърт. Бердяев, както и най-значимите руски мислители, отдавна са установили разликата между отделния тип култура и типа цивилизация, и я свързват с взаимоотношението между Русия и Европа: „Цялото наше славянофилско съзнание бе проникнато от вражда не към европейската култура, а към европейската цивилизация. Тезата, че „Западът гние“, означаваше, че умира великата европейска култура и тържествува бездушната и безбожна европейска цивилизация“ (Бердяев, 2003: 496). Бердяев отчита възхищението и преклонението, с което неговите предшественици като Алексей Хомяков, Фьодор Достоевски, Константин Леонтиев са се отнасяли към великото минало на Европа. Впоследствие обаче като че ли тя самата изневери на това минало, отрече се от него, в резултат на което се стигна до представянето на борбата между нея и Русия като борба между бездуховността и духа, между нерелигиозната цивилизация и религиозната култура.

Смъртта на европейската духовна култура, заменена от бездушната техническа цивилизация, довежда до устремност на хората от Запада към миналите културни епохи, превръща се в бягство от новата омерзителна действителност към идеализираните вече несъществуващи времена. За Бердяев това е своеобразна реакция, „въстание“ на духа против окончателната трансформация на културата в цивилизация. Завръщането и спасението в миналото руският философ отчита като поредния аргумент срещу „баналната“ теория за прогреса: „По силата на тази теория се вярваше, че бъдещето е винаги по-съвършено от миналото, че човечеството се издига по права линия към висшите форми

на живот. Културата не се развива безкрайно. Тя носи в себе си семето на смъртта. В нея се съдържат начала, които я влекат неминуемо към цивилизацията. А тя е смърт на духа на културата“ (Бердяев, 2003: 498).

В разглежданата статия се издига тезата за обратната зависимост между „волята за живот“ и „волята за култура“ – нарастването на първата е свързано с намаляване, с упадък, дори със смъртта на културата. Използва се израза „алчност за живот“, което означава, че целта се търси в практиката, силата и щастието на самия живот. Културните ценности вече не представляват интерес, започват да се губят творческата енергия и „волята за гениалност“, докато накрая изчезват напълно, защото не могат повече да реализират замисъла на своите носители. Чрез отношението между двете „воли“ – за живот и култура, руският мислител изяснява прехода от култура към цивилизация: „Културата не е осъществяване на нов живот, на ново битие, тя е осъществяване на нови ценности. Всички достижения на културата са символични, а не реалистични“ (Бердяев, 2003: 499). Културата ни представя „живота“ само в подобия, образи и символи, вплътени в книгите, стихосбирките, картините, статуите, архитектурните паметници, в концертите и театралните представления, в култовете и религиозната символика, в нравите, бита, обществените порядки. Реално преображение в културата не се постига, поради което започва излизане от нея и насочване към истинския практически живот. Постепенно авторът ни насочва към убеждението си за съществуващата противоположност между културата и „живота“ и дава конкретни исторически примери, с които се аргументира. Краят на XVIII и началото на XIX в. е епоха на висш културен подем в Германия, която се прославя като „страна на поети и философи“. Достатъчно е да се споменат имената на Гьоте, Шилер, Кант, Хегел, Шопенхауер, Новалис, за да стане ясно колко силна е била „волята за гениалност“ в тази страна, точно в този исторически момент. Същевременно обаче „животът“ е бил беден и потискащ, държавата – жалка и раздробена на части, културни-

ят разцвет е засягал само малка част от немската аристокрация, докато останалият народ е бил на доста ниско ниво на развитие. Бердяев допълва картината с епохата на Ренесанса, която също е удачен пример за несъответствието между културен и реален живот. От една страна, всички знаем за небивалия творчески подем, за високите културни образци, създадени тогава, но от друга – „животът“ далеч не се е отличавал с хармония и щастие, а напротив – преобладавали са мъката, драмата, трагедията. Руският мислител заявява: „Културата винаги е била велика несполука в живота. Цивилизацията се опитва да осъществява „живота“. Тя създава могъща немска държава, могъщ капитализъм и свързани с него социализъм; тя осъществява волята за световно могъщество и за световна организация. Но в тази могъща Германия, империалистическа и социалистическа, няма да има вече Гьоте, няма да ги има великите немски идеалисти, няма да ги има великите романтици, няма да ги има великата философия и великото изкуство – в нея всичко ще стане техническо, техническа ще бъде и философската мисъл (в гносеологическите течения)“ (Бердяев, 2003: 500–501).

Във „Воля за живот и воля за култура“ руският историософ отбелязва, че основа на културата е религиозният култ, който постепенно се диференцира и съдържанието му се извява в различни направления – философска мисъл, научно познание, архитектура, живопис, музика, поезия, морал. Авторът ни припомня, че най-древната от културите – египетската е започнала именно в храма и първите ѝ творци са били жреците. Постепенно се появява тенденция на критично отношение към религиозните и духовни основи на културата, към отхвърляне на нейната символика: „На известен стадий от нейния път ѝ е присъщо като че ли да се съмнява в своите основи и да ги разлага. Тя сама подготвя гибелта си, като се откъсва от своите жизнени извори. Културата се изтощава духовно, разпръсва своята енергия. От „органичния“ стадий тя преминава в „критическия“ стадий“ (Бердяев, 2003: 501–502). За да се разбере най-добре съдбата на културата е не-

обходимо тя да се разглежда в нейното ставане, развитие, което всъщност отразява живия и динамичен процес в оформяне съдбата на съответния народ. Във всеки исторически формирал се тип култура след периода на най-високото ниво на разцвет, неизбежно започва спускане надолу, преход към състояние, което повече не може да се нарече „култура“. Появяват се утилитаристични и реалистични тенденции, сигурен белег за настъпването на новата цивилизационна епоха. Висшите ценности и върховни достижения на културата се подлагат на съмнение, нещо повече – обявяват се за несъстоятелни, за илюзия и самоизмама на несвободното съзнание. Духовните заблуди се преодоляват, когато цивилизацията овладее техниката и организира живота. Характерната за нея философия е икономическият материализъм. Чрез него се разобличава призрачния характер на всяка идеология и на всяка духовност. Бердяев отчита, че в основата на цивилизацията не е религията, а прагматичния разум, който няма нужда от символи, подобия и знаци, а от реални достижения в самия живот. Те се осъществяват посредством механизация, технизация, колективизация на труда, което има пагубни последствия за индивидуалната личност и нейния творчески подход към света: „Цивилизацията обезличава. Освобождението на личността, което уж цивилизацията трябва да носи със себе си, е смъртоносно за личната оригиналност. Личното начало се разкриваше само в културата. Волята за мощ в „живота“ унищожава личността. Такъв е парадоксът на историята“ (Бердяев, 2003: 504).

Друга основна теза на руския философ е, че преходът от култура към цивилизация е свързан с радикална промяна в отношението на човека към природата. Между тях се създава изкуствената среда на машините, оръдията, целящи подчинението на природата. Техническото ѝ овладяване и организирано властване над нейните сили не приближават човека към вътрешния живот и душа на природата, а го отдалечават окончателно от нея. Бердяев констатира, че основата на цивилизацията е машинна, техническа. Дори нейното мислене става техническо, творчеството

и изкуството също придобиват все повече технически характер. Познанието и науката се превръщат в средство за осъществяване на реалните цели в техническия век. Самата идея за „научната“ философия е породена от желанието да се придобие метод, който дава могъщество и щастие. Авторът заявява, че цивилизацията е „буржоазна“ в най-дълбокия и духовен смисъл на думата и дава пример с най-съвършената в света – тази в Европа и Америка, която създаде индустриалния капитализъм. Той беше признак не само за мощно икономическо развитие, но и за духовно унищожение на ценностите от миналото, включително и религиозните. Капиталистическата цивилизация е най-безбожната, според Бердяев, въпреки че е склонна да признае все пак прагматичната полезност и необходимост на религията: „Но прагматично-утилитарното отношение към религията в капиталистическия свят беше вече истински източник на безбожие и духовна опустошеност. Един Бог, който е полезен и действено нужен за успехите на цивилизацията, за индустриално-капиталистическото развитие, не може да бъде истински Бог. Той може да бъде лесно разобличен“ (Бердяев, 2003: 507). Посочена е и позицията на социализма към религията, който отхвърля дори нейния прагматизъм и защитава атеизма като по-полезен за живота и развитието на хората.

Николай Бердяев е свидетел как индустриално-капиталистическата система на цивилизацията разрушава духовните основи на стопанството и с това подготвя своята гибел. Подкопава се духовната мотивация на труда и той въстава срещу цялата система. Появява се социализма, който обаче също продължава делото на цивилизацията, без да внася в нея нов дух: „Цивилизацията е безсилна да осъществи мечтата си за безкрайно нарастващо могъщество. Вавилонската кула няма да бъде достроена. В световната война виждаме вече падението на европейската цивилизация, поражението на индустриалната система, разобличението на фикциите, с които живееше „буржоазният“ свят. Такава е трагичната диалектика на историческата съдба“ (Бердяев, 2003: 508).

В заключителните редове на разглежданата статия руският историософ отбелязва, че преходът от култура към цивилизация не е единствената възможност. Има още и път на религиозното преображение на живота, по който се достига до истинското битие. Като пример е посочен факта, че в епохата на елинизма и господството на римската цивилизация постепенно се заражда именно волята за религиозно преображение, в резултат на което се появява християнството. Бердяев отбелязва, че в историческата съдба на човечеството се наблюдават четири състояния, които обаче не трябва да се вземат в тяхната времева последователност, а като различни насоки на човешкия дух, които могат да се проявяват и едновременно. Това са варварството, културата, цивилизацията и религиозното преображение. Християнството например не е било религиозно преображение във всички периоди на своята историческа съдба. В културата то е било предимно символно, давало е знаци за преобразяването на живота, докато в цивилизацията става предимно прагматично, за което вече стана дума. На върха на цивилизацията християните продължават да изповядват вярата си в минали чудеса, но вече не очакват да се случат такива. Авторът е убеден, че религията не бива да остава с някаква второстепенна, незначителна роля в живота на хората. Тя трябва да го преобразява и в този смисъл да бъде друг, по-успешен път от угасващата култура към самия „живот“, в сравнение с изпробвания от цивилизацията.

Двете възможности за възходжане на културата – към социалното преобразяване на живота в епохата на цивилизацията и към религиозното преобразяване на човешкото общество, са се наблюдавали и в родината на Бердяев, като нерядко са се смесвали. Според него върхът на руската култура са Пушкин и Александровата епоха, докато руската литература и философска мисъл на XIX в., към които се причисляват Гогол, Толстой, Достоевски, Соловьев, Леонтиев, Фьодоров и други не са били вече култура, а изразители на стремежа за религиозно преображение на живота. Пътят на културата и цивилизацията ще бъде изминат,

както и при всички останали народи в света, но тяхното влияние и значение никога няма да бъдат по-силни от руската воля, мечта за преобразяване чрез източноправославната християнска мисъл. Тази идея е основополагаща във философско-историческите ви-зии на руските автори относно призванието и мисията на тяхната родина в света.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бердяев, Н. 2003: Бердяев, Н. *Съчинения в шест тома*. София.//
Berdyayev, N. 2003: Berdyayev, N. *Sachinenia v shest тома*. Sofia.